

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE SOSYAL POLİTİKA UYGULAMALARI

Esra DEMİRCİ AKYOL *

Özet

Bu alışma, Osmanlı Devleti'nde sosyal politikalar alanında modern uygulamalarıyla anılan Sultan II. Abdülhamid döneminin inceleyerek bugün dahi devamlılık gösteren bazı kurumlarının tarihini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Sosyal politikanın her alanında yeni uygulamalar planlanırken tarihsel süreç içerisinde bu tip faaliyetlerin geçirdiği değişim ve gelişimi incelemenin gerekliliğinden hareketle, II. Abdülhamid döneminde görölen sosyal politika uygulamaları ele alınmıştır. Osmanlı döneminde modern ve geleneksel uygulamaları bir araya getirmeyi amaçlayan II. Abdülhamid, bu amacı dolayısıyla sosyal politika alanında önemli bir yere sahiptir. Değişen toplumsal yapının sosyal politika uygulamalarına yansımalarını görmek açısından da önem arz eden bu dönem, sosyal politikaya yaklaşımı ve kurumları açısından değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Politika, II. Abdülhamid, Sosyal Güvenlik, Sosyal Yardım

* Aile ve Sosyal Politikalar Uzmanı, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü

SOCIAL POLICY APPLICATIONS DURING THE REIGN OF SULTAN ABDULHAMID II

Abstract

The aim of this study is to examine the reign of Abdulhamid II who is known with his modern applications and also to show the historical background of some of his institutions which are still existent. With the idea that the planning of new social policies requires the examination of the historical change and evolution of older policies, social policy applications during the reign of Sultan Abdulhamid II are studied. Abdulhamid II has a special place in the area of social policy resulting from his desire to combine modern and traditional applications. The reign of Abdulhamid II will be examined for its approach to social policy and its institutions as well as to see the reflections of the changing social structure on the social policies.

Key Words: *Social Policy, Abdulhamid II, Social Security, Social Assistance*

Giriş

On dokuzuncu yüzyılda tüm dünyada yaşanan askeri, siyasi, kültürel ve ekonomik değişimlerden Osmanlı İmparatorluğu da payına düşeni fazlasıyla almıştır. İmparatorlukları derinden sarsan milliyetçilik fikirleri Osmanlı İmparatorluğu'nda da son derece etkili olmuş ve bünyesinde barındırdığı farklı milletlerin ulus devlet kurma girişimleri sonuç verince İmparatorluk dağılmıştır. Tüm bunlar yaşanırken bir yandan da İmparatorluğu kurtarma fikirleri ortaya atılmıştır.

Osmanlılık, düşünürler ve bürokratlar tarafından ortaya atılan en önemli fikirlerden biri olup temelinde Osmanlılar olarak İmparatorluk çatısı altında birlikte yaşamayı içermektedir. İmparatorluk için en tehdit edici fikirlerden biri milliyetçilik olduğundan Osmanlı olmak tek bir millet olmak gibi sunulup bu çatı altında yaşayanları birleştiren noktanın aynı imparatorluğun parçası olmak olduğuna vurgu yapılmıştır. Milliyetçiliğin yanında modernleşme fikirleri de etkili olmuş, bu fikirler, kökten değişimden geleneksel değerlerle teknolojik gelişmelerin bir arada yer aldığı modellere kadar geniş bir yelpazede sunulmuştur.

Uzun savaşlar ve askeri yenilgiler sonucunda yeni askeri teknolojilerin adapte edilmesine olan ihtiyacın giderek artması modernleşme teorilerinin daha baskın hale gelmesine neden olmuştur. Modernleşme konusunda devlet adamları arasında yaygın olan bir görüş de teknik ilerlemeler alınsa da sosyal yapının korunmasının gerekli olduğudur.

Tanzimat dönemi, imparatorluk için modernleşmenin başlama dönemidir. Tanzimat'tan önce değişim hareketleri olduysa da Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla

birlikte imparatorluk için değişim ve yenilenme dönemi başlamıştır. Bu sefer, değişime olan ihtiyaç Avrupalı güçler tarafından dikte edilmemiş Osmanlı sultanları tarafından hissedilmiştir.

“Tanzimat adamları” diye adlandırabileceğimiz, Tanzimat’ta etkili olan kişiler değişimlere orduyla başlayıp bu değişimleri hayatın diğer sahalarına da yaymışlardır. Her ne kadar II. Abdülhamid Tanzimat’ın ilanından sonraki dönemde, 1876-1908 yılları arasında, tahta olsa ve reformculara modernleşme adına daha fazla faaliyette bulunacağı ve Meşrutiyet’i ilan edeceğine dair söz vererek tahta çıkmış olsa da Stanford Shaw’un da içinde bulunduğu bazı tarihçiler tarafından son Tanzimat adamları arasında sayılmaktadır (Shaw, 1989: 181). II. Abdülhamid, II.Selim’le başlayan ve II. Mahmut’la devam eden değişim dalgasını devam ettirmiştir. Sultan, Osmanlı İmparatorluğu’nun dünyanın her yerinde görülen değişimleri yakalaması gerektiği görüşündedir fakat bir devrimci olduğu da söylenemezdi. Onun için merkezi otorite hala önemlidir ve gerekli teknik yeniliklerin güçlü bir merkezi otoriteyle birleşmesi sonucunda imparatorluğun tekrar güçleneceğine inanmaktadır.

II. Abdülhamid, modern ve geleneksel uygulamaların bir arada kullanılmasıyla imparatorluğu modernleştirmeyi amaçlamıştır. Değişen siyasi ortamın farkındadır ve Avrupa’da yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Avrupa’da kurulan sosyal refah kurumları¹ da Sultan için önemli bir örnek oluşturmaktadır fakat bunları da kendi ideolojisi ve imparatorluğun ihtiyaçları doğrultusunda almak gerektiği fikrindedir. Batıda devletin değişen rolü apaçık ortaydı ve II. Abdülhamid de durumu analiz edip ve Sultan olarak etkisini azaltmadan modernleşmecileri, Avrupalıları ve gelenekselcileri memnun etmenin yollarını aramıştır.

On dokuzuncu yüzyıl sosyal devlet anlayışının ortaya çıkmaya başladığı bir dönemdir. Değişen siyasi, iktisadi ve sosyal koşullar devlet, rolünü değiştirmiştir. Sanayileşme ve seri üretim, sosyal yapı üzerinde son derece etkili olan iktisadi yeniliklerdir. Zenginlik artmaktadır fakat bu artış herkes için değildir ve fakirler daha kötü koşullarda yaşamak zorunda kalmıştır. Büyük şehirlerin kurulmasıyla sosyal ağlar giderek zayıflamış ve insanlar birbirlerinden uzaklaşmıştır. Devlet de fakir ve ihtiyaç sahiplerinin koruyucusu rolünü üstlenmeye başlamıştır.

Sosyal refah programları sadece yoksullarla sınırlı kalmamıştır. Engelliler de devlet tarafından ilgilenilmesi gereken gruplar arasında yer almıştır. Özellikle on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru engellilerin eğitimi Avrupa ülkelerinin ilgilendikleri bir konu olmuştur. II. Abdülhamid de Avrupa’daki sosyal politika eğilimlerini takip edip onları

1 Avrupa’daki örnekler hakkında daha detaylı bilgi için bakınız Sylvia Schafer, *Children in Moral Danger and the Problem of Government in the Third Republic France* (New Jersey: Princeton University Press, 1997) and Edward Ross Dickinson, *The Politics of German Child Welfare from Empire to the Federal Republic* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996)

Osmanlı'da uygulamaya çalışmıştır. Sağır ve dilsizler için açılan okullar ve iş kazası mağdurları için oluşturulan sigorta fonu, Osmanlı halkı için oluşturulmaya çalışılan standart sosyal servislerin bir parçası olmuştur.

II. Abdülhamid, devlet eliyle gerçekleştirilen sosyal refah programlarının ve bu bağlamdaki kurumsallaşmanın öncüsüdür. Sultan'ın sosyal yardım projelerini ve modern sosyal kurumları kendi hazinesinden finanse etmesindeki amaç, modern bir devletin gerekliliklerinden olan kapsamlı bir sosyal refah sistemi oluşturmaktır. Bunu yaparken de Avrupa'da görülen yararlı uygulamaları geleneksel yollarla İmparatorluğuna getirmiştir. Sultan her zaman tebaasını korumakla görevlidir ve sultanın halkına hediyeler vermesi imparatorluk için geleneksel bir uygulamadır. Fakat II. Abdülhamid, modern, sistemli, kurumsallaşmış ve standart sosyal refah uygulamalarını kendi hazinesinden destekleyerek modern ve geleneksel uygulamaları bir araya getirmiştir.

Yoksula ve ihtiyaç sahibine yardım etmek Osmanlı İmparatorluğu'nda bir gelenektir. Bu geleneğin oluşmasında dini vecibelerin yanısıra bu topraklarda Bizans İmparatorluğu döneminde bile görülen vakıf sisteminin etkisi olmuştur. II. Abdülhamid ve onun sosyal refah uygulamaları Osmanlı'da önemli bir yere sahiptir çünkü Tanzimat'la başlayan reformlar onun döneminde sosyal refah alanına yansımıştır. II. Abdülhamid bir reformcudur ve imparatorluğu modernleştirmek için son derece merkezi bir devlet sistemi oluşturmuştur. Devlet kurumları bağlamındaki reformlarının yanında Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal devlet bağlamında ortaya çıkan fikirleri uygulamaya koymak için de ilk adımları atmıştır.

Bu bölümde Osmanlı'da gelenek olarak yürütülen sosyal yardım faaliyetlerinin II. Abdülhamid döneminde kurumsallaştırıldığını ve bunu yaparken de II. Abdülhamid'in, geleneksel ve modern sosyal yardım metotlarını birleştirerek imparatorluğun modernleştirilmesinde gerekli teknik yenilikler alınırken gelenekseli korumanın da mümkün olduğunu göstermeyi amaçladığı anlatılacaktır.

II. Abdülhamid dönemi sosyal politika uygulamaları araştırılırken ikincil kaynakların yanı sıra arşiv kaynakları ve dönemin gazetelerine de başvurulmuştur. Bu döneme ait birçok kurum ve uygulama bulunmasına rağmen sadece uzun yıllar devamlılık gösteren ve hatta halen devam eden kurumlar ve uygulamalar araştırma kapsamına alınmıştır.

II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Yardım ve Sosyal Politika

II. Abdülhamid, sosyal refahın kurumlaştırılması yönünde yaptığı yeniliklerle Osmanlı dönemi sosyal yardım uygulamaları tarihinde önemli bir rol edinmiştir. İmparatorlukta başlayan modernleşme sürecini merkezi devleti güçlendirerek devam ettirmiştir.

Merkezileştirme politikalarının yanı sıra Avrupa'daki genel trende uygun olarak sosyal refah uygulamalarını kurumsallaştırmıştır. Bu bağlamda II. Abdülhamid sosyal yardımın bir devlet sorumluluğu olması yolunda ilk adımları atmıştır.

On dokuzuncu yüzyılın siyasi ortamında sosyal yardım ve sosyal refah anlayışı tüm dünyada değişmeye başlamıştır. Batıyı etkisi altına alan bu değişime Osmanlı Devleti de ayak uydurmak durumunda kalmıştır. İmparatorlukta hissedilen değişim gerekliliği Osmanlı'nın yıkılışına karşı son çare olarak görülmüştür. Bunun yanında milliyetçilik fikri tüm dünyada etkili olmuş ve ulus devletler kurulmaya başlanmıştır. Bu ortamda farklı halkları bir arada tutmanın tek yolu sosyal refah da dâhil her alanda modern metot ve uygulamaların adaptasyonu olarak görülmüştür.

Modern devlet kavramını diğer devlet türlerinden farklı kılan bazı özellikleri vardır. Bunlar temel olarak bürokrasi, insanlar için standartlaştırılmış hizmetler ve vatandaşlık anlayışı olarak sıralanabilir. Bu özellikleri barındıran bir devlet modern bir devlet olarak kabul edilebilir. Osmanlı'da bürokrasi II. Abdülhamid'den önce ortaya çıkmıştır (Özbek, 1999/2000:112). Tanzimat ilan edildiğinde etkili üst düzey devlet adamları gücü ellerinde tutuyorlardı. Modernleşme, bu devlet adamları ve imparatorluğu modernleştirerek yeniden güçlendirmeyi amaçlayan sultanların çabalarıyla gerçekleştirilmiştir. O dönemde var olan vatandaşlık anlayışı da bugünkü gibi değildir. Osmanlı olmak bir millete tabi olmakla eş anlamlı olarak görülmüştür. Her ne kadar farklı etnik kökenlerden gelseler de ortak tarih, ortak topraklar ve diğer ortak özelliklerin onların kendilerini bir bütünün parçaları olarak görmeleri için yeterli olabileceği düşünülmüştür. Ayrıca, refah devleti anlayışının ortaya çıkışıyla birlikte devlet, halkına sosyal hizmet sağlamakla sorumludur. "Tüm halka standart hizmet verme", modern devletin özellikleri arasındadır ve halk arasında Osmanlı vatandaşlığı fikrinin oluşumunu pekiştirmiştir. II. Abdülhamid de tüm halk için standartlaştırılmış sosyal hizmetler vermek amacıyla sosyal refah kurumlarını oluştururken Osmanlı devletinin modern bir devlet haline geldiğini göstermek istemiştir. Bu kurumlar doğrudan devletin sorumluluğundadır ve geleneksel uygulamanın aksine sürdürülebilirliği için bir vakfa bağlı değildir.

II. Abdülhamid döneminin sosyal politikalarını genel olarak değerlendirdikten sonra, oluşturulan kurumlardan bazıları yakından incelenerek önceki örneklerinden farklılık ve benzerlik gösteren yönleri ortaya konacaktır. İlk olarak, geleneksel bir Osmanlı sosyal yardım yöntemi olarak Atiyye-i Seniyye² ve diğer bazı doğrudan yardım türleri irdelenecek ve II. Abdülhamid'in bunları nasıl devam ettirdiği belirtilecektir. İkinci

² Bizzat padişahın servetinden verilen yardımlar.

olarak, II. Abdülhamid'in hayır kurumları incelenerek modern sosyal yardım metotlarıyla geleneksel yolların nasıl birleştirildiğine değinilecektir.

II. Abdülhamid Dönemi ve Sosyal Yardım Bağlamında Atiyye-i Seniyye

Atiyye-i Seniyye padişah tarafından halkını mutlu etmek ve onlarla ilgilendiğini göstermek için verilen hediyeler anlamına gelmektedir. Fakat II. Abdülhamid döneminde verilen atiyeleri politik bağlam olmaksızın incelemek anlamsız olacaktır. Çünkü II. Abdülhamid imparatorluğu, merkezi otoriteyi güçlendirerek modernleştirmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda, kurumları merkezileştirmenin yanında; imparatorluğu modernleştirirken geleneksel özelliklerin kaybedilmesine gerek olmadığını anlatacak her türlü aracı kullanılmıştır.

II. Abdülhamid Atiyye-i Seniyye'yi imparatorluğun bir simgesi olarak kullanmıştır. Daha önceleri, Osmanlı'da devlet çalışanlarına ödenen standart maaş sistemi olmadığından bu hediyeler devlet görevlilerine destek ödemeleri olarak verilmektedir. On dokuzuncu yüzyılda devletin yoksul ve yardıma muhtaçların koruyucusu rolünün oluşmasıyla, uzun süredir devlet geleneği olarak zaten var olan padişah hediyelerinin bu amaçla kullanılabilmesi düşünülmüştür. II. Abdülhamid de birçok durumda bunları sosyal yardım olarak kullanmıştır (Özbek, 2002:126).

II. Abdülhamid sultanın hediyeleri için bir bütçe oluşturan ilk padişah olmuştur (Cezar, 1986: 289). Bu durum imparatorluğun modernleşmesinde önemli bir rol oynar çünkü böylece sultanın hediyesi şeklinde de olsa sosyal yardımların devletin sorumluluğu haline gelmesi söz konusu olmuştur. 1841'den itibaren, sultanın hediyeleri devlet bütçesinde "atiyye-i seniyye tertibi" başlığı altında kaydedilmeye başlamıştır (Güran, 1989:187).

II. Abdülhamid Dönemi ve Sosyal Güvenlik Alanında Atılan İlk Adımlar

İş kazası mağdurları ve engellilere yönelik olarak verilen sosyal yardımlar sosyal refah sisteminin önemli bir kısmını oluşturmuştur. II. Abdülhamid bu tip sosyal desteklerin kurumsallaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır. II. Abdülhamid döneminden önce iş kazası mağdurlarına verilen "tekaüdiye" isimli bir maaş türü bulunmaktadır fakat bu maaş türü standartlaştırılmamıştır. On dokuzuncu yüzyıldaki modernleşme hareketlerinin de etkisiyle iş kazası mağdurlarına ve savaş gazilerine standart maaşlar bağlanmaya başlanmıştır. Fakat bu maaşlar modern sosyal sigorta sisteminin özelliklerini taşımamaktadır.

II. Abdülhamid modernleşme bağlamında Avrupa'da uygulanan sosyal sigorta sistemini İmparatorluğa uygulamak için çalışmalar yapmıştır. Fakat ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda radikal değişiklikler yapmaktan kaçınmıştır çünkü imparatorluğun geleneksel yönlerinin korunarak modernleşmenin mümkün olduğu anlayışına sahiptir. Batıdan alınan uygulamaların geleneksel toplum yapısını en az değiştirecek şekilde uyarlanmasına çalışmıştır.

Engellilere ödenen maaşların kurumsallaştırılması Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılın ortalarında gerçekleşmiştir (Conrad, 1991:174). Aynı dönemde Osmanlı devletinde de iş kazası mağdurları için geleneksel sosyal güvenlik sistemlerinden modern sistemlere geçiş görülmektedir (Karakaş Özbayrak, 2011:49). Her ne kadar Avrupa'da modern sosyal güvenlik sistemlerine geçişi zorunlu kılan sosyal ve ekonomik faktörler Osmanlı'da oluşmamış olsa da II. Abdülhamid Avrupa stili emeklilik sistemini getirmiş ve sosyal güvenlikle ilgili uygulamaları standartlaştırıp merkezileştirme yolundaki adımları bu ülkelerle aynı dönemde atmıştır.

Emeklilik uygulamalarının daha önceki örnekleri sadece askeri sınıf denilen yönetici gruba yöneliktir. On dokuzuncu yüzyılda hedef kitle başta devlet kurumlarında çalışanlar olmak üzere diğer meslekleri de içerecek şekilde genişletilmiştir (Özdemir, 2004:289). II. Abdülhamid aynı zamanda sosyal güvenlik sisteminin daha geniş kitlelere ulaştırılmasında etkili olmuştur. İş kazası mağdurları ve engelliler için oluşturulan emeklilik fonlarının sayısı artırılmıştır. Bu sistematik fonların yanı sıra padişah, halkından gelen yardım taleplerini geleneksel "atiyye" ödemelerinden de karşılamaya devam etmiştir (Karakaş Özbayrak, 2011:66). Emeklilik fonlarının artırılması ve ihtiyaç sahiplerine atiyelerin sağlanmasının yanında II. Abdülhamid tarafından fakirler ve ihtiyaç sahiplerinin yararlanması için Darülaceze ve Darülhayr gibi kurumlar kurulmuştur (Yıldırım, 1997:33).

II. Abdülhamid döneminde engellilere yönelik sosyal refah faaliyetlerinin kurumsallaştırılması sadece emeklilik fonlarıyla kısıtlı kalmamıştır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Avrupa'da engellilerin eğitimi bir devlet sorumluluğu olarak ortaya çıkmıştır. Bu değişimden haberdar olan II. Abdülhamid de İstanbul'da sağır, dilsiz ve kör çocuklar için bir okul kurmuştur (BOA, İ.DH,1891). Bu okul modern bir kurumdur ve II. Abdülhamid bunu her fırsatta imparatorluğun modernleşmesine örnek olarak kullanmıştır. Avrupa ülkelerine gönderilen hediye albümlerde bu bunun gibi modern kurumların fotoğraflarına mutlaka yer verilmiştir (Karakaş Özbayrak, 2011:46).

II. Abdülhamid'in Hayır Kurumları

On dokuzuncu yüzyılda sosyal konularda devletin rolü yeniden gözden geçirilmiş ve değişen sosyal ve ekonomik koşullar sonucunda devlete bazı yeni sorumluluklar

verilmiştir. II. Abdülhamid de oluşan bu yeni role ayak uydurmuş ve fermanlarında devletin, halkının refah ve mutluluğunu sağlamakla görevli olduğunu söylemiştir.³ Aslında Osmanlı geleneğinde var olan Daire-i Adalet kavramıyla da sultan halkına adil davrandığı sürece halkın da sultana ve devlete bağlı kalacağı ve ona iyi hizmet edeceği fikrine vurgu yapılmıştır. Bu yüzden de bu adalet dairesinin korunması imparatorluğun devamı için şarttır. Modern dönemde de sosyal alanda ve sağlık konusunda verilen hizmetler bu dairenin korunması için yapılanlar arasında sayılabilir.

On dokuzuncu yüzyıl boyunca devletin kamu sağlığı, sosyal yardım ve çocuk refahı gibi konulardaki etkisi artmıştır. Osmanlı İmparatorluğu modern bir devlet olma yolunda ilerledikçe halkının refahı, güvenliği ve sağlığı ile daha çok ilgilenmeye başlamıştır (Özbek, 2002:197). II. Abdülhamid'in kurduğu modern sosyal refah kurumları geleneksel atıyye-i seniyye sistemini desteklemektedir. Abdülhamid'in kendi hazinesinden katkıda bulunarak oluşturduğu kuruluşlar, Avrupalıların gözündeki geri kalmış Osmanlı Devleti imajını yıkmaya ve Avrupa içinde kendine bir yer edinmeyi başarmış, modern bir monarşi olduğunu kanıtlamaya yöneliktir (Özbek, 2002:198). Darülaceze ve Hamidiye Etfal Hastanesi bu modern anlayışın somutlaşmış halleridir.

Darülaceze

Darülaceze İstanbul'un ilk modern sosyal refah kurumu ve sultanın en önemli hayır kurumu olarak anlatılmaktadır (Sabah, 29 Eylül 1891). Darülaceze'nin kuruluşunda İstanbul'un sokaklarındaki fakir ve dilencilerin sayısının arttığı düşüncesi yatmaktadır. Fakat bu kurum sadece fakirlere ve dilencilere hizmet etmekle kalmamış aynı zamanda yaşlı ve çocuklara da sosyal hizmet veren bir kurum haline gelmiştir (Yazıcı, 2007: 44).

Padişahın Darülacezenin kurulması konusunda görev verdiği Halil Rifat Paşa teşekkül ettirdiği bir komisyonla yaptığı tetkikler neticesinde, Darülaceze'nin Okmeydanı'nda kurulmasının muvafık olacağını ve inşaatının 72.000 altın liraya çıkabileceğini padişaha arz etmiştir. Bunun üzerine Darülaceze'nin Okmeydanı'nda inşasına başlanması Padişahın 25 Mart 1306 tarihi fermanı ile emir buyurulmuş ve bu ferman 30 Mart 1306 tarihli Resmi Tebliğ ile yayınlanmıştır. Padişah II. Abdülhamid, Darülaceze'nin kuruluş masraflarını karşılamak üzere 7.000 altın lira kıymetindeki eşyasını hediye ederek ayrıca 10.000 altın lira da vermiştir. Yine ayrıca piyango tertip edilmiş ve toplanan teberrularla 50.000 altın lira toplanmıştır (Yıldırım,1997:10).

3 "Refah ve saadet-i umumiyeyi temin" bu dönemin resmi kaynaklarında görülen terimlerdir.

Bu kurumun kuruluşu için başlatılan bir fon toplama kampanyası sayesinde II. Abdülhamid bu hayır girişiminin hem ülke içinde hem de dışında görünür olmasını sağlamıştır (Koçu, 1974:32). Kurumun ana bölümlerinin sultan tarafından finanse edilmesi, sultanın halkın koruyucusu ve gözeticisi olarak üstlendiği geleneksel rolün bir parçasıdır. Diğer yandan, bu kurum devlet kontrolünde olan modern bir sosyal refah kurumudur.

Darülaceze kapsam ve tür olarak ilk defa devlet tarafından planlanmış ve hizmete açılmış bir kurumdur. Darülaceze'nin açılmasına zemin hazırlayan 30 Mart 1890 tarihli Meclis-i Vükela'da dilenciler ve diğer gruplarla ilgili şu kararlar alınmıştır:

“(...) dilencilerden İstanbullu ve taşrah olanların tespit edilmesi; basta kimsesiz ve çalışmayacak durumda olanların listesinin hazırlanması, taşradan işi gücü ve sanatı olmayıp da İstanbul'a gelmek isteyenlerin bundan böyle memleketlerinden salverilmemeleri; işe güce yaramayanlar ile kimsesiz çocuklara buldukları yerin belediyesi tarafından bakılması, çalışabilecek durumda olanların yol yapımında ve diğer imalat işlerinde çalıştırılarak geçimlerinin sağlanması için vilayetlere tebligat yapılmasının Dabiliye Nezaretine yazılması...” (Yıldırım,1997:15-22).

Padişah iradesiyle 1895 yılında İstanbul da kurulmuş olan ve resmi açılışı 31 Ocak 1896 tarihinde yapılan bu kurumun amacı, Darülaceze Nizamnamesinde şu şekilde belirtilmektedir : *“İstanbul da doğmuş ve yerleşmiş olup ta mahul, iş göremez durumda olan geçinmesini temin edecek miktarda mala malik olmamakla beraber kazanabilme imkânlarından da aciz olduğu halde İstanbul da veya taşrada kanunen kendisine bakacak kudrette ve mükellefiyette bulunmayanlar ve sokakta bulunmuş olanlara hizmet etmektir”*

(<http://www.darulaceze.gov.tr/nizamname>).

Başlangıçta 6 aceze, 1 erkek, 1 kadın hamamı, 2 hastane pavyonu ile mutfak, imalathane, çocuk yuvası, yetimhane, cami, kilise ve memur binalarından oluşan Darülaceze'ye 1321 (1905/1906) senesinde İngiltere'den çamaşır makinaları getirilerek çamaşırhane ve tephirhane (dezenfekte odası) ilave edilmiştir. Daha sonra müdüriyet binası, hastane ve aceze dairelerinin bir kısmına kalorifer tesisatı yapılmıştır. 1332 (1916) senesinde de müesseseye bir fırın ilave edilmiştir. Tam teşekküllü ilkokul 1952-1953 yılında müesseseden ayrılmıştır. (Aytekin, 2006: 25).

Çatısı altında barındırmakta olduğu 1000 den fazla kimsesiz, sakat aceze ve sokağa atılmış kimsesiz çocuğun ihtiyaçlarını zamanın icaplarına göre temin edip karşılamak üzere imalathaneler genişletilmiş, kreş ıslah edilmiş, yoğurthane ve berberhane ilaveleri yapılarak aceze ve hastaların süt, yoğurt ihtiyaçları kurum içerisinden temin edilmeye başlanmıştır. Ayrıca, daha önce 4 doktorla idare edilmekte olan hastane

tadil edilerek poliklinikler oluşturulmuş ve röntgen dâhil bütün uzman doktorlarıyla 200 yataklı tam teşekküllü bir hastane haline getirilmiştir (Yıldırım, 1997:32).

Sosyal bakımdan memleket ölçüsünde büyük faydalar sağlamakta olan bu şefkat müessesesi katma bütçe ile 1916 yılında yapılmış ve hâlâ yürürlükte olan bir Nizamname ile doktorları, hemşiresi, memuru ve yeterli sayıda personel kadrosu ile idare edilmektedir. Nizamnameye göre; Darülaceze'ye, mezhep gözetilmeksizin İstanbul'da doğmuş veya İstanbul'da ikamet eden yoksul, kimsesiz, alil, çalışamayacak derecede ihtiyarlarla sokağa terk edilmiş kimsesiz çocuklar durumlarını gösterir ilmühaber ve nüfus cüzdanları ile kabul edilirler. Müracaat eden acezenin evvela doktor tarafından muayenesi yapıp, hasta ise hastane, değilse aceze dairelerinin birine yatırılmaktadır (Aytekin, 2006:29).

Darülaceze bir yandan şehirdeki dilencilerin tutulduğu bir merkez olmakla birlikte; *"hastaneleri, süt çocukları için kreşi, yetimler için eytambanesi ile birlikte külli bir müessese olarak düşünülmüş olmanın yanı sıra, aynı zamanda sahip olduğu atölyelerle bir tür iş-evi, Osmanlıca tabiriyle, darüssaydır da."* Darülaceze bu niteliği ile günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Darülaceze kent yoksullarından sadece dilenciler değil; kimsesiz genç, özürlü, yaşlı ve terk bebeklere de bakım hizmeti veren; hatta barındırdığı bazı atölyeleri ile 19. yüzyıl batı modelleri olarak 'çalışma evleri' gibi kurumlardan esinlenilerek oluşturulan bir kurumdur (Karatay,2007:119-120).

Hamidiye Etfal Hastanesi

Bu hastane 1899 yılında kurulmuştur ve masrafları Hazine-i Hassa Nezaretinden sağlanmıştır; böylece II. Abdülhamid gelişimini yakından takip edebilmiştir (Özbek, 2002:218). Dönemin gazeteleri ve hastane yıllığına göre, II. Abdülhamid kızı Ayşe Sultan'ın difteriden ölmesi üzerine çocuklar için bir hastane kurmaya karar vermiştir (Yıldırım, 2010:29).

Bu hastane her türlü modern tıbbi malzemeye ve çeşitli laboratuvarlara sahiptir. Avrupa'da eğitim görmüş ve modern tıbbi yöntemlere aşina olan Osmanlı doktorları için bu hastane çok iyi bir uygulama alanıdır. Hastanenin hijyenik koşulları ve iyi eğitilmiş doktor ve hemşireleri her fırsatta bu kurumun ne kadar modern ve gelişmiş olduğunu kanıtı olarak sunulmuştur.

Bu kurum, insanların tıbbi ihtiyaçlarını karşılamanın yanında sultanın siyasi ihtiyaçlarını da karşılamıştır. Avrupa'dan gelen doktorlar ve tıp alanında çalışan kişiler için Hamidiye Etfal Hastanesi önemli bir ziyaret mekânıdır. Bu, çok iyi teçhizatlarla sahip ve gelişmiş kurum aracılığıyla II. Abdülhamid batılı ülkelere Osmanlı İmparatorluğu'nun ne kadar modern olduğunu göstermeyi hedeflemiştir. Diğer

tarafından da kendisi, halka hizmet amacıyla kurulmuş olan bu kurumun ana kurucusudur ve bu bağlamda Padişahın, halkın koruyucusu olarak üstlendiği geleneksel rol devam etmiştir. Önemli olan, bu geleneksel rolün pozitif bilim ve modern tıpla ilişkilendirilerek sunuluyor olmasıdır (Özbek, 2002:224). Dönemin gazete makalelerinde sultanın sosyal refah faaliyetlerini anlatırken sultana hitap etmek için geleneksel sıfatların yanında modern bir sıfat olarak “Tebaaperver-i hazret-i hilafet-penahi” sözünün kullanılması, II. Abdülhamid’in modern roller üstlenirken geleneksel rolleri de koruma fikrinin halka gazeteler yoluyla yayılması olarak okunabilir.

Darüleytamlar

Özellikle büyük savaş dönemlerinde İstanbul’a gelen göçmen sayısında görülen büyük artış beraberinde barınma sorununu da getirmiştir. Aynı zamanda, savaşlarda verilen büyük kayıplar neticesinde geride kalan dul ve yetimlerin devlet tarafından bakılması gerekliliği de ortaya çıkmıştır. II. Abdülhamid’in tahtta olduğu 1876-1908 yılları arasında İstanbul’a olan büyük göçler bu dönemde İttihad ve Terakki’nin de destekleriyle kimsesiz çocuklar sorununa çözüm amacıyla Darüleytamların açılmasıyla sonuçlanmıştır. İkinci büyük göç dalgası da 1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında yaşanmış ve İstanbul’a gelen kitlelerin yerleştirilmesi için yeni mekânların oluşturulması gerekmiştir.

1877 Osmanlı-Rus Savaşı sonucu İstanbul’a akın eden kitleler şehirde asayiş sorununun da başlamasına neden olmuştur. Özellikle dul ve yetimlerin yerleştirilmesi için devlet tarafından yeni kurumlar oluşturulmuştur:

“1877 Osmanlı -Rus Savaşı’ndan sonra Rumeli’den binlerce kişinin İstanbul’a göç etmesi kentin yaşam düzenini büyük ölçüde etkilemişti. İlk göçmen kafilesi Temmuz 1877’de gelmiş bunu Ocak 1878’den itibaren günde 10.000 kişiye varan büyük göçler izlemiştir. Göçmenlerin barındırılması, doyurulması, hastaların tedavi edilmesi büyük sorun olmuş bu işler için İdare-i Umumiye-i Mubacirin Komisyonu kurulmuştur. Göçmenler bu komisyon denetiminde geçici olarak cami, medrese, tekke, okul, han batta saraylara, bunlar yetmeyince uygun konaklara, yalılara ve evlere yerleştirilmiştir. Temmuz 1877-Eylül 1879 arasında İstanbul’a 387.804 göçmen gelmiş, bakacak kimsesi ve geliri olmayan dul kadınlarla yetim ve öksüz çocuklar, Güllbane’deki Kırmızı Kışla’da açılan Mubacirin Dul ve Eytambanesi’ne yerleştirilmiştir. Hasta olanlar ise yine buradaki Mubacirin Hastanesi’nde tedavi edilmekteydi. Göçmenlerin azalması nedeniyle Mubacirin Komisyonu’nun lağvedilmesi üzerine 15 Ocak 1894 tarihinde bu kurumlar Şehremaneti’ne geçmiştir ve Temmuz 1894’te Dulhane’deki kadınlar ve küçük çocuklar Darülaceze’ye nakledilmiştir” (Yıldırım, 1996:8).

Darülhayr-ı Âli

Kimsesiz çocuklar sorununun boyutunun büyümesi üzerine halkın girişimiyle çözüm arayışlarına girilmiş, girişimlerin yetersiz kalması üzerine Devlet kanalıyla çözümler aranmıştır. Devlet kanalıyla yapılan çalışmaların ilki II. Abdülhamid döneminde kurulan Darülhayr-ı Âli'dir. 1903 yılında Abdülhamid'in tahta çıkışının yıldönümü nedeniyle açılan, Darülhayr-ı Âli'de bakılan çocuk sayısı 400'e ulaşmıştır.

Esas olarak Müslüman kimsesiz çocukların barındırılması eğitimi ve meslek sahibi kılınması için II. Abdülhamid'in kurduğu varsayılan Darülhayr-ı Âli'nin kuruluşunun gerisinde, 1890'lı yıllardaki Ermeni olayları ve bu olaylardan arta kalan binlerce savaş yetiminin bakımının uluslararası bir sorun haline gelme potansiyeline karşı önlem alma düşüncesi yatmaktadır (Okay, 1999: 492-493). Nadir Özbek bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“3 Nisan 1899 tarihinde Dâbilîye Nezareti tarafından Abdülhamid'e sunulan bir raporda bu durum açıkça ifade edilmektedir. “Bikes kalan Ermeni fukara-i Etfal'inin iskân ve iâşe ve talim ve terbiyeleri maksadıyla Palu ve Çünkeş'de tesis olunan yerler hükümetçe sedd olunduğundan etfal-i merkumenin iâşe ve terbiyesi niyet-i hayriye-i insaniyetkârane müsteza olduğu cibetle bunlara hükümet-i seniyyece bakıldığı takdirde bir şey denilemeyeceği Almanya ve İngiltere sefaretleri tarafından ifade kılınmış ve tebaa-i Devleti-i Aliyye'den bivaye ve muhtac-ı himaye olan Ermeni çocuklarının umur-ı iskam ve terbiyelerinin ecanibe bırakılmayıp hükümet-i seniyyece derubte edilmiş bilvücade mütezi olmakla etfal-i merkumeden bakikate fakir ve bikes olanların miktarıyla bunların ne suretle ve neredede iskân ve infak ve talim edilmeleri lazım geleceğinin vilayetlerde bilmubabere kararlaştırılması...” (Özbek, 1999:13). Kurum, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin ardından, 1909 yılında kapatılmıştır (Kapıcı, 2012:5).

Sonuç

II. Abdülhamid dönemi sosyal politika faaliyetlerinin incelendiği bu çalışmada genel anlamda sosyal politika alanına bakışın yanında Osmanlı Devleti'nin özellikle son dönemlerinden Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal eden ve günümüzde bile hala varlığını sürdüren sosyal politika alanında faaliyet gösteren kurumlar incelenerek onların geçirdiği değişimler ortaya konmuştur. Avrupa'da sosyal politikaların devlet eliyle yapılması gerektiği anlayışının gelişmesiyle birlikte, Osmanlı Devleti'nde de kendi sosyal dinamiklerinden ziyade modernleşme çabaları çerçevesinde bu anlayış benimsenmiştir ve II. Abdülhamid döneminde geleneksel ve modern uygulamaların bir araya getirilmeye çalışıldığı bir takım faaliyetler olarak tezahür etmiştir.

II. Abdülhamid döneminde kurulmuş olup halen süreklilik gösteren sosyal refah kurumları, değişen toplumsal ihtiyaçlar ve gelişen teknolojilerle yenilenmiş ve zamanın gerekliliklerine uygun hale getirilerek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Hamidiye Etfal Hastanesi, Darüşşafaka, Darülaceze ve Çocuk Esirgeme Kurumu bahsi geçen köklü kurumlarından sadece bazılarıdır. Özellikle modernleşme hareketlerinin yoğun olarak görüldüğü II. Abdülhamid döneminde yapılan bu kurumlar, kuruldukları dönemde Avrupa'da görülen sosyal politika uygulamaları da örnek alınarak oluşturulmuştur. Batıda görülen yenilikçi uygulamalarla Osmanlı Devleti'nin köklü geleneklerini bir araya getiren bu kurumlar, sosyal yapı korunarak modernleşmenin mümkün olduğunu ispat etme kaygısıyla kurgulanmışlardır. II. Abdülhamid döneminde uygulanan modernleşme politikalarının geneli incelendiğinde bu kurumların devamlılıklarını, toplumun sosyal yapısını tamamen göz ardı etmemelerine bağlamak yerinde olacaktır. Dolayısıyla günümüzde oluşturulacak sosyal politikalarda da toplumun yapısı ve tarihsel süreçte bu alanda görülen uygulamaların incelenmesi gerek kaynakların daha verimli kullanılması gerekse toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek politikaların oluşturulması açısından son derece önemlidir.

KAYNAKLAR

- Aytekin, H. (2006), *1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul
- Cezar, Y. (1986), *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarib)*, Alan Yayıncılık, İstanbul
- Conrad, C. (1991), "The Emergence of Modern Retirement: Germany in an International Comparison (1850-1960)" *Population: An English Selection*, Vol. 3, pp. 171-200
- Güran, T. (2006), *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar*, İstanbul
- Kapıcı, H. Z. (2012), *Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-İ Âli*, Erciyes Üniversitesi SBE, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri
- Karakaş Özbayrak, İ. (2011), *II. Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları (1876- 1909)*, Libra Kitapçılık, İstanbul
- Karatay, A. (2007), *Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikanın Oluşumu*, Marmara Üniversitesi S.B.E. (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul
- Okay, C. (1999), "Meşrutiyet Döneminde Savaş ve Çocuk", Osmanlı, c. V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
- Özbek, N. (1999), "İkinci Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar: Darülhayr-i Ali," *Tarih ve Toplum*, Sayı: 182, Şubat 1999
- Özbek, N. (2002), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, İletişim Yayıncılık, İstanbul
- Özdemir, S. (2004), *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*, İTÖ Yayınları, İstanbul
- Shaw, S. (1989), "Sultan Abdülhamid: The Last Man of the Tanzimat", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)*, Milli Kütüphane Yayını, Ankara
- Sofuoğlu, E. (2003), "Osmanlı Devletinde Yetimler İçin Alınan Bazı Tedbirler," *Savaş Çocukları- Öksüzler ve Yetimler içinde*, (edt.) Emine Gürsoy-Naskali ve Aylin Koç, (kendi yayınları), Umut Kağıtçılık, İstanbul

Yazıcı, N. (2007), “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *AÜİFD*, XLVIII, Sayı:1, s 1-46

Yıldırım, N. (1996), *İstanbul Darülaceze Müessesesi*, Darülaceze Vakfı Yayını, İstanbul

Yıldırım, N. (1997), *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, Darülaceze Vakfı Yayını, İstanbul

Arşiv Belgeleri:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, İ.DH,1891

Gazeteler:

Sabah, 29 Eylül 1891

İnternet Kaynakları:

<http://www.darulaceze.gov.tr/nizamname> (son ziyaret tarihi 27.11.2013)